

มหาพนคำฉันท์: กลวิธีนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความหมายทางการเมือง

อรรถ ดีที่สุด^{1*} และธนบัตร ใจอินทร์²

¹ โรงเรียนมัธยมสาธิตมหาวิทยาลัยนเรศวร ประเทศไทย

² นักวิชาการอิสระ ประเทศไทย

Mahavana Khamchanda: The Strategies of Presenting the Relationship between Nature and Political Meaning

Ath Ditisood^{1*} and *Thanabat Jai-in*²

¹ Naresuan University Secondary Demonstration School, Thailand

² Independent Scholar, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 6 March 2020

Revised 9 April 2021

Accepted 23 July 2020

คำสำคัญ

มหาพน

มหาชาติ

เวสสันดร

การเมือง

นิเวศวิจารณ์

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลวิธีนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความหมายทางการเมืองในมหาพนคำฉันท์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ฉบับปริวรรตโดยนายเดือน พรหมเมศและต้นฉบับตัวเขียนจากสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่า ในด้านเนื้อหาของวรรณคดี กวีแปลแต่งมหาพนคำฉันท์จากอรรถกาเวสสันดรชาดกมหาวนวรรณนาโดยเพิ่มชนิดของพืช สัตว์ และมนุษย์ให้มากขึ้น สอดคล้องกับพระราชกรณียกิจสำคัญด้านการฟื้นฟูเวทศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนในด้านรูปแบบของวรรณคดี กวีใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์อย่างหลากหลาย คือ เสียง คำ และภาพพจน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพพจน์อุปมาเดี่ยว อุปมาร่วมกับอดีตพจน์ และอุปมาร่วมกับบุคคลาธิษฐาน ทั้งนี้ กวีสร้างสรรค์ทั้งเนื้อหาและรูปแบบของมหาพนคำฉันท์อย่างประณีตเพื่อนำเสนอความความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอันเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับสังคมเกษตรกรรม เป็นการเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ว่าทรงเปี่ยมด้วยพระบารมีเช่นเดียวกับพระเวสสันดรตามคติพุทธราชาและธรรมราชา

* Corresponding author

E-mail address:

Atthaporn.di@gmail.com

Keywords:

Mahavana,
Maha Jataka,
Vessantara,
Politics,
Ecocriticism

Abstract

The objective of this research was to examine the relation between nature and political meanings inserted in Mahavana Khamchanda (a poetic descriptive story of Himavanta forest derived from the Mahavana chapter of Vessantara Jataka) composed in the early Rattanakosin period, a version exchanged with Mr.Tuan Phrommet and the manuscript version of Chiang Mai University Library. It reveals that its literary content came from Manavana Varna Chapter of Arthakatha Vessantara Jataka with the addition of several plant, animal, and supernatural being species in order to serve one of the significant duties of the early Rattanakosin Kings: to revive traditional medicine. Regarding literary techniques, the poet used various artistic devices: sound play, wording and figures of speeches, especially simile, simile with exaggeration, and simile with personification. Mahavana Khamchanda was elaborately composed for emphasizing the abundant nature scene, which was believed would exist only for the full-virtue kings. Seen from the Buddharaja and Dharmaraja aspects, the kings were compared with the ideal King Vessantara the Bodhisattva, as well.

1. บทนำ

พระมหากษัตริย์ไทยทรงใฝ่พระราชหฤทัยทำนุบำรุงศาสนาและศิลปวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏวรรณคดี “มหาชาติ” หรือ “มหาเวสสันดรชาดก” เช่น มหาชาติคำหลวง แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2025 ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอยุธยา ภาพพิมพ์มหาชาติ แต่งขึ้นราว พ.ศ. 2145-2170 ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ส่วนมหาชาติกลอนเทศน์มีหลายสำนวนมาก นิยมแต่งกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา (ตำราขนานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2540, น. 497) ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากวรรณคดีมหาชาติของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นอาทิ ยังมีมหาชาติคำฉันท์ คาดว่าแต่งขึ้นสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 และอาจมีครบทั้ง 13 กัณฑ์โดยเป็นสำนวนที่แต่งได้ทุกกัณฑ์ บางสำนวนเป็นพระนิพนธ์ของเจ้านายสตรีชั้นสูง (ตำราขนานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2509, น. คำนำ) เห็นได้ว่าวรรณคดีมหาชาติมักเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันสำคัญของชาติ

การที่องค์ผู้ปกครองประเทศทรงให้ความสำคัญต่อเรื่องมหาชาตินั้น อาจเพราะมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนได้กุศลจากการฟังเทศน์ เพราะเป็นการขัดเกลาจิตใจและเชื่อว่าจะได้เกิดทันยุคพระศรีอาริย์ นอกจากนี้ ยังช่วยรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่ให้สูญไปตามความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรายาน คือ สูญสิ้นการศึกษาพระปริยัติ การปฏิบัติธรรม การตรัสรู้ธรรม พระสงฆ์ และพระบรมสารีริกธาตุ อันหมายรวมถึงมหาเวสสันดรชาดกด้วย (ชนิด อยู่โพธิ์, 2508, น. 30-39) องค์ประมุขของรัฐทรงพยายามยกแนวคิดในพระพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์สำคัญของชาติ เพราะเป็นประโยชน์ต่อการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ให้มีความมั่นคงทางการเมือง แข่งกับอาณาจักรใกล้เคียง โดยสร้างเสถียรภาพให้กับพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีหน้าที่ทำนุบำรุงพระศาสนา อีกทั้งเป็นการเชิดชูพระบารมีให้แผ่กว้างไปทั้งในพระราชอาณาจักรและดินแดนใกล้เคียงที่ล้วนนับถือพระพุทธศาสนา (พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529, น. 56) ดังเห็นได้จากประเพณีเทศน์มหาชาติที่ปรากฏอย่างแพร่หลายมายาวนาน

ประเพณีการเทศน์มหาชาติเป็นพระราชนิยามที่พระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทรงให้ความสำคัญมาก มีการจัดประเพณีนี้ทั้งในและนอกพระบรมมหาราชวังอย่างยิ่งใหญ่ โดยในพระบรมมหาราชวังนั้น พระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินมาเป็นองค์ประธานทุกปี พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมาร่วมด้วย (สมหมาย เปรมจิตต์, 2544, น. 40) เพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมิกราชาธิราชจะได้รับการเทิดทูนผ่านการเทศน์มหาชาติ เป็นการแสดงพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้เสมือนกับพระเวสสันดรด้วยว่าทรงบำเพ็ญทานมาก ทำให้ประชาชนที่นับถือพระเวสสันดรยอมรับและศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์ (พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529, น. 117) นอกจากนี้ ในวัฒนธรรมอักษรศาสตร์

มีการสื่อความหมายทางการเมืองจากงานเขียนชั้นสำคัญในลักษณะเชิดชูพระมหากษัตริย์ให้ทรงเป็นบุคคลพิเศษในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้สูงส่ง โดยปรากฏมาช้านานแล้ว เช่น **นิมิตมหาดิ** คำหลวง พบการเอ่ยพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคล้ายกับพระพุทธรูปเจ้าหลายครั้ง เพื่อแสดงว่า “. . .สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็คือ พระเวสสันดรหรือพระพุทธรูปอย่างชัดเจนที่สุด” (สมบัติ จันทรวงศ์, 2540, น. 267) ความว่า

เวสสันดรโ ส่วนพระแพศยันดรราช อนนธญในทศชาติว่าทานบารมี
ศิลปวิสุทธ น อยัญ ปุคคโล ใช้บุทคนผู้อื่นผู้ไกล อหิเอา คือ พระบรม
ไตรโลกยনারถถาคต อนนมียศแห่งพุทธสมบัติ

(กรมศิลปากร, 2540, น. 324)

แม้แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ได้มีการขนานพระนามกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีสองรัชกาลต้นว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” และ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” (สมบัติ จันทรวงศ์, 2540, น. 267) ตามพระนามพระพุทธรูปประจำรัชกาลอันเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการขนานพระนามสมเด็จพระ “บรมไตรโลกนาถ” แปลว่า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งแห่งสามโลก สืบเนื่องมาจนถึงการแต่ง**มหาดิคำฉันท์**ก็อาจมีจุดมุ่งหมายเพื่อเกื้อหนุนและแผ่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน ด้วยว่าเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญในราชสำนักที่สนองต่อกระแสพระราชนิยม เห็นได้จากการค้นพบฉบับคัดลอกของ**มหาดิคำฉันท์**บางกัณฑ์เผยแพร่ไปทั้งในเขตกรุงเทพฯ เชียงใหม่ นครปฐม เพชรบุรี สงขลา และภูเก็ต นอกจากนี้ปรีดี พิศภูมิวิถี (2559, น. 147) ได้ให้ข้อมูลว่า มีตัวบท**มหาดิคำฉันท์**เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติกรุงโคเปนเฮเกนอีกด้วย

การสร้างฐานอำนาจและการจรรโลงอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ด้วยแนวคิดมหาบุรุษ คือ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม (ธรรมราชา) และพระโพธิสัตว์ผู้ทรงเปี่ยมด้วยปัญญาญาณและพระบารมีอันสูงส่ง สามารถนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นห้วงวิภวสงสารได้นั้น มักมีการพรรณนาให้เชื่อมโยงกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อช่วยเสริมพระบารมีของมหาบุรุษผู้เป็นศูนย์กลางของเรื่อง กล่าวคือ เมื่อพระพุทธรูปเจ้าหรือพระโพธิสัตว์และพระมหากษัตริย์ปรากฏพระองค์ในที่ใด ย่อมเกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนแผ่นดินและพืชพันธุ์ธัญญาหาร แม้จะเป็นถิ่นทุรกันดารก็กลายเป็นบริเวณที่รุ่มร่ามสมบูรณ์ได้ เพราะความเป็นไปของธรรมชาติย่อมขึ้นอยู่กับศีลธรรมของมนุษย์ที่เป็นผู้นำด้วย หากผู้นำมีศีลธรรมสูงส่ง ย่อมทำให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 119, 220-224) ในวรรณคดีนั้น

การพรรณนาธรรมชาติที่ปราศจากความวุ่นวายของสังคมมนุษย์ ย่อมแสดงสภาวะปกติสุขอย่างแท้จริง (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2540, น. 95) กล่าวได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติย่อมเป็นความปรารถนาของคนในสังคม และถูกนำเสนอไว้ในวรรณคดีอย่างมีนัยสำคัญเกี่ยวกับอำนาจของผู้ปกครอง หรือเรียกว่าเป็น “ความหมายทางการเมืองในเชิงนิเวศนิยม” ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในมหาชาติคำฉันท์ที่มีการพรรณนาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างโดดเด่นในมหาพนคำฉันท์

ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ เพื่อศึกษากลวิธีนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความหมายทางการเมืองในมหาพนคำฉันท์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์กับวรรณคดีอันเป็นเครื่องมือสื่อสารที่สำคัญของยุคสมัย

ส่วนขอบเขตการศึกษานั้น ผู้วิจัยได้ยึดถือเนื้อหาจากมหาพนคำฉันท์ ฉบับปริวรรตโดยนายเดือน พรหมเมศ จากหนังสือชุดวรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสร เล่มที่ 13 จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานีเป็นหลัก เพราะเป็นฉบับที่ฉบับเดียวที่มีการสอบทานและตีพิมพ์อย่างเป็นทางการ และใช้มหาพนคำฉันท์ที่เป็นเอกสารตัวเขียนฉบับสมุดข่อยของสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มาพิจารณาประกอบด้วย

วิธีดำเนินการวิจัยนั้น ผู้วิจัยนำมหาพนคำฉันท์มาเปรียบเทียบเนื้อหากับต้นแบบของการแปลแต่ง คือ อรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาพนวรรณนา (ฉบับแปล) ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (2530) อีกทั้งยังได้ศึกษาวรรณศิลป์ด้านรูปแบบของมหาพนคำฉันท์ด้วยงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพจากเอกสาร และนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ส่วนประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย คือ เห็นกลวิธีนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับความหมายทางการเมืองในมหาพนคำฉันท์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันแสดงถึงคุณค่าและจุดเด่นทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบของวรรณคดีซึ่งสัมพันธ์กับบริบทสังคมวัฒนธรรมของยุคสมัยอย่างมีนัยสำคัญ

2. มหาพนคำฉันท์: ภูมิหลังและลักษณะของวรรณคดี

ต้นฉบับมหาพนคำฉันท์เท่าที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นเอกสารโบราณ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จำนวน 11 ผูก พบที่สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่อีกจำนวน 2 ผูก พบที่วัดเกาะ ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี อีกอย่างน้อย 1 ผูก และ “ต้นฉบับจากนายรินทร์ พาหุมนโต นักศึกษามหาวิทยาลัยบูรพาธิการนำมามอบให้ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2522 ไม่ได้บันทึกที่มาว่าได้มาจากที่ใด” (เดือน พรหมเมศ, 2548,

น. 61) ต่อมาตัวบทนี้ได้ตีพิมพ์แห่งเดียว คือ ในหนังสือวรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสรร เล่ม 13

ผู้แต่งมหาพนคำฉันท์ไม่ได้ระบุนามของตนไว้ แต่เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาของมหาพนคำฉันท์ในหนังสือวรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสรร เล่ม 13 กับมหาชาติสำนวนอื่น ๆ พบว่า มีบางบทตรงกับพระมหาชaddock ฉบับวัดมัทธิมาวาส จังหวัดสงขลา สันนิษฐานได้ว่ามหาพนคำฉันท์อาจแต่งโดยผู้แต่งคนเดียวกันหรือเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยกัน จึงหยิบยืมตัวบทของกันและกันมาใช้ (เดือน พรหมเมศ, 2548, น. 62) และการที่พบต้นฉบับมหาพนคำฉันท์ที่จังหวัดเพชรบุรี อาจสันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่งเป็นพระสงฆ์ของเมืองเพชรบุรี (เสยย์ เกิดเจริญ, 2543, น. 130-131) แต่เมื่อพิจารณาประกอบกับมหाराชคำฉันท์ สันนิษฐานได้ว่า ผู้แต่ง “เป็นผู้อยู่ในสมามคมกวีราชสำนัก” (สุทริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2548, น. 97)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่ามหาพนคำฉันท์อาจแต่งโดยกวีราชสำนัก เพราะกวีมีความรู้ด้านอักษรศาสตร์และธรรมชาติวิทยาอย่างดี ประการสำคัญคือสันนิษฐานได้ว่ามหาพนคำฉันท์แต่งขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับกุมารคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา ดังเนื้อความที่ปรากฏในกุมารคำฉันท์ว่า

แต่งกุมารกลอนให้

ต่อต้องมหาพน

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

พระองค์เจ้ามณฑา, 2539, น. 3)

นอกจากนี้ ร้อยกรองในมหาพนคำฉันท์ กุมารคำฉันท์ มัทรีคำฉันท์ สักกบรรพคำฉันท์ และมหाराชคำฉันท์ ยังร้อยสัมผัสกันโดยตลอดตามลำดับกณฑ์ กล่าวคือ กาพย์ฉมัง 16 บทสุดท้ายของมหาพนคำฉันท์ร้อยสัมผัสกับวสันตดิถีกณฑ์ 14 บทแรกของกุมารคำฉันท์ ด้วยคำว่า “บริบูรณ์” (บริบูรณ์) กับคำว่า “มโหสิฐุย์” ดังนี้

มหาพน 80 พระคา (ถา) เรื่องราวกล่าวมา

ก็จบคำรบบริบูรณ์

(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

ปางหน่อนรานฤบดิน ทราบีนมไหสุริย์
สืบสร้างแสงกุศลมูล เหตุโพธิญาณ
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ามณฑา, 2539, น. 3)

อีกทั้งวันตติลกันท์ 14 บทสุดท้ายของกุมารคำฉันท์ก็ร้อยสัมผัสกับวสันตติลกันท์ 14 บทแรกของมัทรีคำฉันท์ ด้วยคำว่า “วนาสันต์” กับคำว่า “คัน” (คัล) ดังนี้

รอนรอนพระสุริยจะดับ จรลับไศลลง
พราหมณฑา ฐ สองวรรณวงศ์ ประตูปวงวนาสันต์
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ามณฑา, 2539, น. 96)

ข้าขอประนอมจิตรประนม วรหัชถบังคมคัน
ในบาทพุทธาน์คุณมหัน ตมหานุกาเว
(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

ในกาพย์ฉบับ 16 บทสุดท้ายของมัทรีคำฉันท์ก็ร้อยสัมผัสกับวสันตติลกันท์ 14 บทแรกของสักกบรรพคำฉันท์ ด้วยคำว่า “ตรง” กับคำว่า “ยง” ดังนี้

มัทรีเสาวภาคย์นงราม บริบูรณโดยคาม
ภีรอรธคางตรง
(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

ปางพระบรมบุตรท้าว ศิริสมุชเชยศยง
ยศยิ่งธราฤทธิ์ดำรง ภาพแผ่นสุธาธาร
(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

นอกจากนี้ ภาพยนตร์ฉบับ 16 บทสุดท้ายของ **สักกบรรพคำฉันท์** ก็ร้อยสัมผัสกับ **วสันตดิถีคำฉันท์** 14 บทแรกของ **มหาราชคำฉันท์** ด้วยคำว่า “สมบูรณ” (สมบูรณ) กับคำว่า “สุร” ดังนี้

สมศรีสมสวัสดิสมสมร สมบัติอมร
พิเศษประเสริฐสมบูรณ
(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

ขัณฑ์ท้าวสุหัมบดีสเรนทร์ อมรภักดีสุร
อวยอรรณวรสรววิบุรณ ปวเรศโดยดาล
(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 93)

เห็นได้ว่า เป็นไปได้อย่างยิ่งที่ **มหาพนคำฉันท์** **กุมารคำฉันท์** **มัทรีคำฉันท์** **สักกบรรพคำฉันท์** และ **มหาราชคำฉันท์** เป็นวรรณคดีชุดเดียวกันและแต่งขึ้นในคราวเดียวกัน อีกทั้งยังสันนิษฐานได้อีกว่าผู้แต่งอาจรู้จักกัน หมายรวมถึงผู้แต่งมหาพนคำฉันท์ที่อาจรู้จักกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา ผู้ทรงพระนิพนธ์ **กุมารคำฉันท์** ด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมหาพนคำฉันท์คงใกล้ชิดกับราชสำนักหรืออาจเป็นคนในราชสำนักก็เป็นได้

สมัยที่แต่งมหาพนคำฉันท์นั้น เมื่อพิจารณาประกอบกับ **กุมารคำฉันท์** ซึ่งระบุพระนามขององค์กวีไว้ หนึ่งในสองพระองค์นั้น คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบล พระราชธิดาลำดับที่ 31 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาทอง เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2334 สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 (กรมศิลปากร, 2554, น. 17) สันนิษฐานต่อได้ว่า หากมหาพนคำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีชุดเดียวกับ **กุมารคำฉันท์** เริ่มแต่งขึ้นพร้อมกันหรือใกล้เคียงกัน มหาพนคำฉันท์ย่อมต้องเริ่มแต่งขึ้นหลัง พ.ศ. 2334 และอยู่ในช่วงเวลาที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ คือ ก่อนวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 ซึ่งเป็นวันสวรรคตของรัชกาลที่ 3

แม้กวีไม่ได้ระบุ **วัตถุประสงค์การแต่ง** อย่างชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาประกอบกับ **มหาราชคำฉันท์** ทำให้สันนิษฐานได้ว่า มหาชาติคำฉันท์ทุกกัณฑ์ หมายรวมถึงมหาพนคำฉันท์ แต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์หรือ “เพื่อ ‘บำเรอท้าวไท’ โดยปริยาย” (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2548, น. 97) ดังบาทหนึ่งในโคลงท้ายเรื่อง **มหาราชคำฉันท์** ว่า

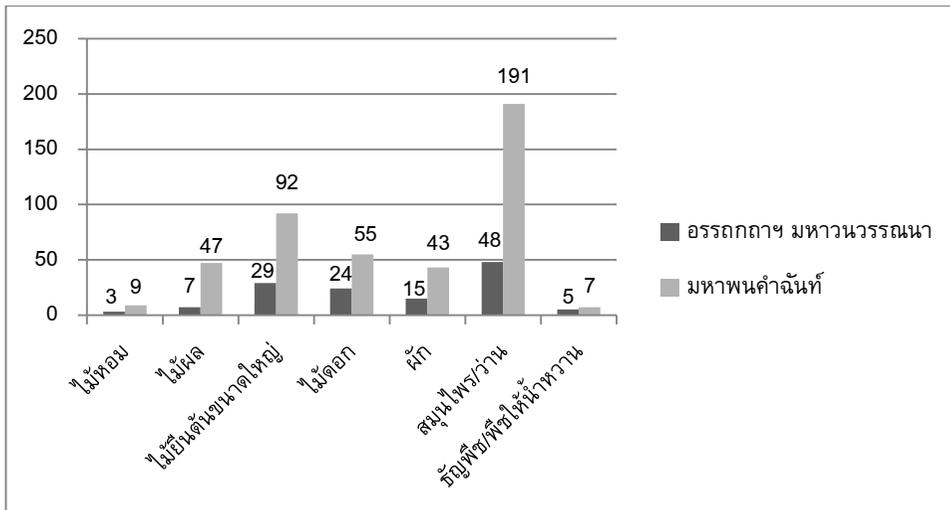
หวังเป็นปัจฉัยจอม เจิมอาสน์ ฤทธินา
(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 144)

3.1 เนื้อหาของมหัพพนคำฉันท์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและ ความหมายทางการเมือง

กวีแปลแต่งมหัพพนคำฉันท์โดยเพิ่มเนื้อหาใหม่ ๆ ทั้งพืช สัตว์ และอมนุษย์ให้มีจำนวนมากขึ้นจากอรรถกถา อีกประมาณสองเท่าในภาพรวม นั่นคือ กวีใช้ข้อมูลเชิงปริมาณอันเป็นรูปธรรมมาเพิ่มภาวะความอุดมสมบูรณ์ที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมขึ้น อีกทั้งจำแนกสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติอย่างเป็นระบบและหมวดหมู่ชัดเจนกว่าในอรรถกถา ได้แก่ ไม้หอม ไม้ผล ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ไม้ดอก ผัก สมุนไพร/ว่าน และธัญพืช/พืชให้น้ำหวานมากมายหลายชนิด ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1

แสดงการเปรียบเทียบจำนวนชนิดของพืชในอรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาวนวรรณากับมหัพพนคำฉันท์

จากภาพที่ 1 มหัพพนคำฉันท์ปรากฏพืชทุกชนิดเพิ่มจำนวนขึ้นจากอรรถกถา แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณโดยมีชนิดไม้หอมเพิ่มขึ้น เช่น จวง ขอนดอก อำพัน กระลำพัก พิมเสน อบเชย และราเชน เป็นต้น มีชนิดไม้ผลเพิ่มขึ้น เช่น เงาะ พลับ ทับทิม อินทผลัม น้อยหน่า ตะขบ และขนุน เป็นต้น มีชนิดไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น เช่น เต็ง กร่าง ตะโก มะเกลือ มะค่า ยาง และยุง เป็นต้น มีชนิดไม้ดอกเพิ่มขึ้น เช่น ลำเจียก บุนนาค นางแย้ม กากหลง ยี่สุ่น ยี่โถ และโยทะกา เป็นต้น มีชนิดผักเพิ่มขึ้น เช่น ผักกูด แมงลัก ผักชี ผักคราด ผักไห้ ผักโหม และผักหिन เป็นต้น มีชนิดสมุนไพร/ว่านเพิ่มขึ้น เช่น ช้างสาร กำลังหนุมาน ว่านจูงนาง ว่านนางล้อม ว่านเสน่ห์จันทร์ เนระพูสี และจุโรหิณี เป็นต้น และประการสุดท้าย

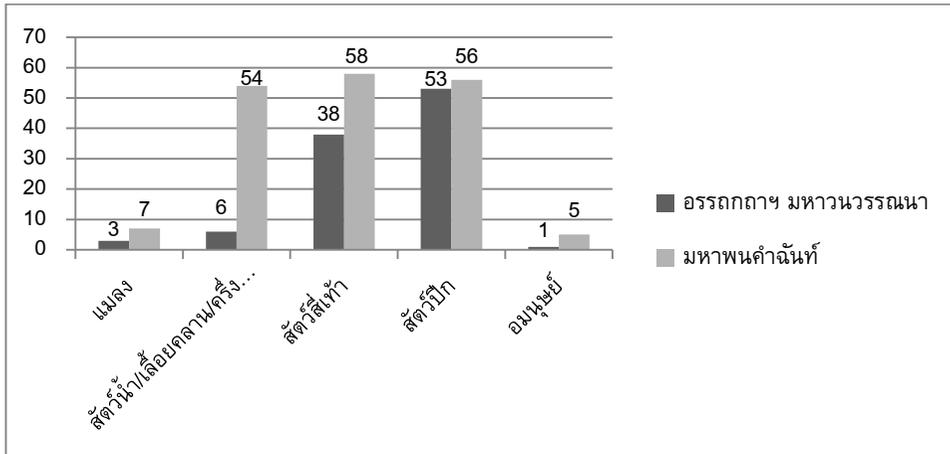
คือ รัชฎ์พีช/พีชให้น้ำหวานมีจำนวนชนิดเพิ่มขึ้น เช่น ข้าวขุ่ยไผ่ ข้าวละมาน และข้าวหางช้าง เป็นต้น

มหาพนคำฉันท่มุ่งเน้นเพิ่มชนิดพีชสมุนไพรว่านลงในตัวบทจำนวนมากที่สุด สื่อถึงพระบารมีที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่พีชที่มีคุณสมบัติพิเศษกว่าพีชอื่น ๆ คือ เป็นประโยชน์ในการรักษาโรค ป้องกันอัมพฤกษ์ และลดน้ำตาลสิริมงคลต่าง ๆ ได้ ซึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ผู้คนทั้งหลายยังคงพึ่งพาสมุนไพรรักษาโรคและมีความเชื่อในคุณวิเศษของวானอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ดังที่สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ (2459, น. ค-ฉ) ทรงอธิบายไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. 2355 รัชกาลที่ 2 มีพระราชกระแสรับสั่งให้พระพงษ์นรินทร์ราชินิกุล ข้าราชการสำคัญในกรมหมอลวงสืบหาตำรายาโดยทั่ว แล้วรวบรวมเป็นตำรายาไว้สำหรับโรงพระโอสถ ทั้งนี้ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2552, น. 19-20) ให้ข้อมูลเสริมอีกว่า รัชกาลที่ 2 ทรงจัดให้มีการจารึกตำรายาบนศิลาวัตจ่อมทอง (วัดราชโอรส) โดยมีกรมหมื่นแจษฎาบดินทร์ทรงควบคุมภายหลังที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 3 ก็ทรงเร่งฟื้นฟูศิลปวิทยาการต่าง ๆ จารึกบนแผ่นศิลาวัตพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. 2375 เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาหาความรู้และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ อาทิ วิชาเภสัช ว่าด้วยสรรพคุณของสมุนไพรรชนิดต่าง ๆ มากถึง 113 ชนิด โดยมาจากการสอบถามผู้รู้ทั้งหลาย เช่น หมอลวง หมอพระหมอชาวบ้าน และผ่านการตรวจสอบอย่างละเอียดก่อนจารึก

นอกจากพีชพรรณต่าง ๆ แล้ว กวีผู้แต่งมหาพนคำฉันทย์ยังได้นำเสนอสัตว์ต่าง ๆ ทั้งแมลง สัตว์น้ำ/เลื้อยคลาน/ครึ่งบกครึ่งน้ำซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันในแหล่งน้ำ อีกทั้งยังมีสัตว์สี่เท้าหรือสัตว์จตุบาท และสัตว์ปีกรวมหลากหลายชนิด อนึ่ง ในตัวบทยังปรากฏมุนษย์อันหมายถึง “ผู้มีใช้มุนษย์ (หมายรวมทั้ง เทวดา พรหม สัตว์นรก เปเรต อสุรกาย ภูตผีปีศาจ เป็นต้น) แต่โดยมากหมายถึง ภูตผีปีศาจ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1375) ให้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอย่างกลมกลืน ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2

แสดงการเปรียบเทียบจำนวนชนิดของสัตว์และมนุษย์ในอรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาพนวรรณากับมหาพนคำฉันท์

จากภาพที่ 2 มหาพนคำฉันท์ปรากฏสัตว์ทุกชนิดและมนุษย์เพิ่มจำนวนขึ้นจากอรรถกถา คือ ปรากฏชนิดแมลงเพิ่มขึ้น เช่น จักจั่น แม่ม่ายลงใน ต่อ และแตน เป็นต้น มีชนิดสัตว์น้ำ/เลื้อยคลาน/ครึ่งบกครึ่งน้ำเพิ่มขึ้น เช่น เต่า กุ้ง กบ ปลาเนื้ออ่อน ปลาสวาย ปลาแปบควาย และปลานวลจันทร์ เป็นต้น มีชนิดสัตว์สี่เท้าเพิ่มขึ้น เช่น เม่น หมู แมวป่า ช้างสีเขี้ยว ช้างสีแดง ม้าสีดำ และม้าสีม่น เป็นต้น มีชนิดสัตว์ปีกเพิ่มขึ้น เช่น นกเค้าแมว นกทิงทูด นกทิตทือ เป็นต้น และมีมนุษย์เพิ่มขึ้น เช่น ปู่เจ้าและผีโป่ง เป็นต้น แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่มีสัตว์อาศัยอยู่จำนวนมาก อีกทั้งยังเอื้อให้มนุษย์มาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นด้วย อาจเพราะกวีต้องการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่อันเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ อันเป็นการยี่งเสริมพระบารมีด้วย อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าพระบารมีแผ่ผลไปถึงแม้กระทั่งสิ่งลี้ลับคือผี ตลอดจนเทพารักษ์ผู้ทรงฤทธิ์ คือ ปู่เจ้า

กวีเพิ่มชนิดของสัตว์น้ำ/เลื้อยคลาน/ครึ่งบกครึ่งน้ำขึ้นจากอรรถกถา มาก อาจเป็นเพราะต้องการแสดงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำและอาหารของมนุษย์ที่มาจากแหล่งน้ำ นอกจากนี้ ชนิดของสัตว์ที่มีจำนวนมากที่สุดตามสถิติเดิมในอรรถกถา คือ สัตว์ปีก แต่ในมหาพนคำฉันท์ปรากฏจำนวนชนิดของสัตว์สี่เท้ามากที่สุด โดยเน้นเพิ่มจำนวนชนิดของช้างและม้า อาจเป็นด้วยว่ากวีต้องการแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เพราะช้างและม้าเป็นพาหนะสำคัญในการศึก อีกทั้งเป็นสัตว์คู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ตามคติจักรพรรดิราช

คือ หัตถ์รัตนะ (ข้างแก้ว) และ อัสรัตนะ (ม้าแก้ว) ซึ่งในมหากาพย์คำฉันท์ปรากฏลักษณะข้างมงคล เช่น ข้างเผือก ข้างเนียม ข้างโคบุตร และข้างสีมงคลอื่นๆ ดังความว่า

มีทั้งศรีเทาทองแดง เขียวขาวเหลืองแดง
 อุบลชมพูพุก ฟังศรีบริสุทธิ
 เผือกเนียมเตี้ยค้อมโคบุตร ฟังศรีบริสุทธิ
 ทั้งนิลศรีแดงคราม

(สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.)

สอดคล้องกับที่โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (ม.ป.ป.) เผยแพร่ข้อมูลว่า มีความเชื่อกันมาตั้งแต่โบราณว่า ข้างเผือกและข้างมงคลอื่นๆ เกิดขึ้นมา เพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์ ดังนั้น ข้างเหล่านี้จึงเป็นที่ขีดชูพระเกียรติยศและพระบรมเดชานุภาพให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปถึงนานาประเทศ อนึ่ง ข้างมงคลไม่จำเป็นต้องเป็นข้างเผือกเท่านั้น แต่ต้องมีลักษณะพิเศษ เช่น ข้างเนียม คือ มีพื้นหนังดำ งามมีลักษณะดังรูปปลีกล้วย เล็บดำ เป็นต้น รวมทั้งข้าง 7 สี คือ เหลือง ขาว แดง เขียว ดำ ม่วง และเมฆ เกิดจากพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาฮินดูทรงสร้างขึ้น

ส่วนม้าที่ปรากฏในมหากาพย์คำฉันท์นั้นก็มียุคหลายชนิดหลายสี แต่ม้าที่สำคัญ คือ

หนึ่งหมู่คนอาศัตรสิน- ธพชาติแข็งขัน
 หมู่ม้าวลาหกอนัน- ตเนาในพนาลี

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 76)

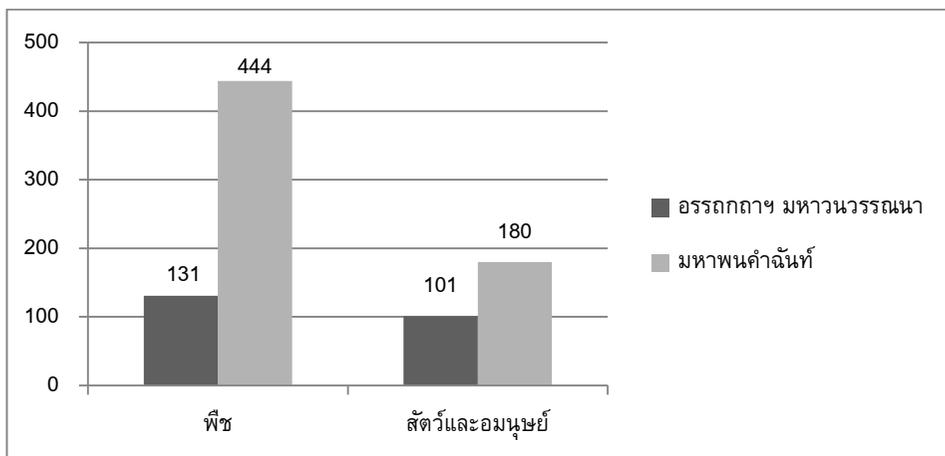
ม้าในตระกูลสินธพ ชื่อ วลาหก นับเป็นม้าแก้วมงคลตามคติจักรพรรดิราช ดังความในไตรภูมิพระร่วงว่า “ม้าแก้วตัวประเสริฐตัวดีตัวเร็วอันชื่อว่าม้าพลาหกอัสวราชตัวดีอันเกิดในตระกูลสินธพชาติ. . . ด้วยบุญญาภพพระญาณมหาจักรพรรดิราชนั้นหากใช้ชักนำม้าแก้วมาโดยอากาศ” (พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท), 2543, น. 130) ซึ่งเนื้อความในตบถสัมพันธกับแนวคิดมหาบุรุษตามคติธรรมราชาอย่างชัดเจน

เมื่อนำจำนวนชนิดของสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติจากอรรถกถา ทั้ง 231 ชนิดมาแสดงเทียบกับจำนวนชนิดของสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติจากมหากาพย์คำฉันท์ทั้ง 624 ชนิด พบว่ามหากาพย์คำฉันท์ปรากฏจำนวนชนิดของสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติมากกว่าอรรถกถา อย่างเห็น

ได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นในภาพรวมหรือแบ่งประเภทออกเป็นพืชกับสัตว์และมนุษย์ก็ตาม ดังภาพต่อไปนี้เป็น

ภาพที่ 3

แสดงการเปรียบเทียบจำนวนชนิดของพืชกับสัตว์และมนุษย์ในอรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาพนวรรณากับมหาพนคำฉันท์

จากภาพที่ 3 เห็นได้ว่าโดยภาพรวมนั้น กวีมุ่งเน้นเพิ่มชนิดของพืชมากกว่าเพิ่มชนิดของสัตว์และมนุษย์ อาจเป็นด้วยว่าพืชพรรณทั้งหลายแสดงความอุดมสมบูรณ์ได้ชัดเจนมากกว่าสัตว์เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของสังคมเกษตรกรรมที่เน้นการเพาะปลูกพืชเป็นหลัก ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณดังกล่าวนี้สามารถเชื่อมโยงไปถึงความอุดมสมบูรณ์ของฝน อันเป็นปัจจัยสำคัญของสังคมเกษตรกรรม ตามที่ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556, น. 227) กล่าวว่า ในสังคมอินเดียและไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมจึงต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของฝน ซึ่งสามารถทำให้ผู้คนมีชีวิตอยู่รอดได้ ผู้คนจึงให้ความสำคัญกับธรรมชาติที่สมบูรณ์และเอื้อต่อการดำรงชีพ

ทั้งนี้ ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับฝน คือ พระราชา เพราะพระราชาทรงเป็นสื่อกลางระหว่างอำนาจธรรมชาติกับสังคม (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2554, น. 13) เมื่อเชื่อมโยงความเป็นไปของธรรมชาติกับบารมีของมหาบุรุษว่าสามารถนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่สังคมได้ มหาบุรุษหรือผู้ปกครองนั้นย่อมเป็นที่ยอมรับและเคารพเทิดทูนแก่ผู้คนทั้งหลาย (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 227) ด้วยวิธีคิดดังกล่าวนี้ อาจเป็นเหตุผลที่กวีผู้แต่งมหาพนคำฉันท์เพิ่มชนิดของสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติจากต้นฉบับการแปลแต่งอีกเป็นจำนวนมาก

3.2 รูปแบบของมหากาพย์คำฉันท์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและความหมายทางการเมือง

กลวิธีการพรรณนาธรรมชาติในมหากาพย์คำฉันท์ต้องอาศัยรูปแบบอันแสดงถึงศิลปะทางภาษามาช่วยสื่ออารมณ์และแนวคิดอย่างมีประสิทธิภาพ ในมหากาพย์คำฉันท์ปรากฏการใช้ภาษาวรรณศิลป์เพื่อสร้างความไพเราะของเสียงและความหมายอันก่อให้เกิดความผ่อนคลายและดื่มด่ำใจแก่ผู้รับสาร ตลอดจนเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสั่งสมคุณงามของดีของพระโพธิสัตว์ที่สัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติตามคติพุทธราชาและธรรมราชา เพื่อเชิดชูผู้นำของรัฐให้เป็นบุคคลพิเศษตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา

วรรณศิลป์ด้านรูปแบบ ประการแรก คือ **ฉันทลักษณ์** มหากาพย์คำฉันท์แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์และกาพย์สลับทันซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีมหาชาติสำนวนอื่น ๆ ที่เน้นแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ เช่น ร่ายยาว แม้ว่ามหากาพย์คำฉันท์จะปรากฏชนิดคำประพันธ์คล้ายกับมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหากาพย์ ที่มีโคลงสี่สุภาพที่มีคำโทคู่ (ในจำนวนนี้มีโคลงสี่ที่มีคำภาษาบาลีรวมอยู่ในคำภาษาไทยด้วย) มีฉันทลักษณ์ 4 ชนิด ได้แก่ อินทวิเชียรฉันทลักษณ์ สัตหุสวิกิพีตฉันทลักษณ์ และมาลินีฉันทลักษณ์ มีกาพย์ฉันทลักษณ์และกาพย์สุรางคนางค์ (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, 2547, น. 89) แต่มหากาพย์คำฉันท์ปรากฏฉันทลักษณ์ 21 เพิ่มขึ้นอีก

การเพิ่มชนิดคำประพันธ์ใหม่ในมหากาพย์คำฉันท์ย่อมส่งผลต่อการสื่อสารที่ต่างไปจากเดิม ตัวอย่างเช่นการใช้ฉันทลักษณ์ที่ซึ่งแปลว่า “หญิงที่ทรงความงาม. . . กวีบางท่านใช้ฉันทลักษณ์พรรณนาความงามของภูมิประเทศ. . . บรรยายความดำเนินเรื่องธรรมดา. . . บรรยายความรู้สึกอันพลุ่งพล่าน” (วารภรณ์ บำรุงกุล, 2537, น. 149) กวีผู้แต่งมหากาพย์คำฉันท์ใช้ฉันทลักษณ์บรรยายความตอนที่จุดฤกษ์เชื่อถือคำพูดของชูชกว่าต้องการมาเข้าเฝ้าพระเวสสันดรด้วยเจตนาดี ฤกษ์จึงชี้มือบอกทางแก่ชูชกไปสู่พระอาศรมของพระเวสสันดรและเตรียมพรรณนาสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น

เมื่อจะบอกประเทศตรงเตริน	คือรุกขสิงขรเนิน
ให้ช้เมล	มนัสสา
จึงยกกรขึ้นชี้ทิศา	ดูกรชชียอดตา
จงมนศรักา-	รแนวดวง
เขาโน้นแน่นอนชซึ่ง	จำทิศอย่าหลง
โพนพนมพง	พฤกษาเรียง

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 74)

กวีเลือกสรรราชันย์มาบรรยายพฤติกรรมของตัวละคร คือ อัจฉริยาที่กำลังชี้ทางแก่ ชูชก เมื่อพิจารณาจังหวะของฉันทลักษณ์ที่มีการแบ่งวรรคบ่อยครั้งและเน้นคำลหุที่ออกเสียงได้เร็ว แสดงถึงความฉับไวและคล่องแคล่ว ประกอบกับพิจารณาความต่อเนื่อง คือ การเริ่มพรรณนา ธรรมชาติอันเป็นสาระสำคัญของกัณฑ์มหาพน จึงทำให้เข้าใจได้ว่า กวีต้องการสร้างความตื่นตะลึงแก่ผู้รับสารด้วยจังหวะและเสียงของฉันทลักษณ์ที่ฉับไว เพราะอัจฉริยาหลงเชื่อคำลวงของชูชกและกำลังเริ่มบอกที่อยู่ของตัวละครเอกให้ตัวละครร้ายทราบ อีกทั้งสร้างอารมณ์พลุ่งพล่านเพื่อเข้าสู่ความตื่นตาตื่นใจจากธรรมชาติอันมหัศจรรย์ในฉากต่อ ๆ ไป ช่วยให้การพรรณนาความสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นที่น่าสนใจแก่ผู้รับสารมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ บทที่ว่า “โพนพนมพวง พฤษาเรียง” สื่อความว่าจุดสำคัญที่ชูชกต้องสังเกตเพื่อจะให้ได้พบกับพระเวสสันดร คือ “พวง” และ “พฤษา” อันหมายถึงป่าและต้นไม้ ช่วยสื่อให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ทรงใกล้ชิดกับธรรมชาติ และด้วยจังหวะที่ฉับไวของฉันทลักษณ์ก็กระตุ้นให้ผู้รับสารเกิดจินตภาพเกี่ยวกับป่าที่สัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์ได้อย่างฉับไวด้วย

วรรณศิลป์ด้านเสียงและคำ เช่น การสรรคำที่ให้ความหมายชัดเจนพร้อมทั้งสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะเพิ่มขึ้น เช่น สรรคำว่า “อเนก” ที่แปลว่าหลากหลาย มาขยายความดอกไม้ คือ ดอกเทียนแดง เทียนม่วง เทียนขาว ดาวเรือง (สีเหลือง) และเล็บมือนาง (สีแดงและชมพูอ่อน) ก่อให้เกิดจินตภาพที่สวยงามด้วยดอกไม้หลากสีสีนทั้งแดง ม่วง ขาว เหลือง และชมพูอ่อนสลบ สล้างบนหน้าผา ความว่า

เทียนแดงม่วงขาวดาวเรือง เล็บนางนองเนื่อง

อเนกบนเนินหน้าผา

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 81)

นอกจากนี้ ยังมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะต้นพยางค์เสียง /น/ ในคำว่า “นาง” “นอง” “เนื่อง” “อเนก” “เนิน” และ “หน้า” ซึ่งหน่วยเสียง /น/ เป็นเสียงที่เกิดจากฐานนาสิก (Nasal) “เสียงพยัญชนะต้นประเภทเสียงนาสิกมักให้ความสำเร็จในการสื่อความหมายที่บ่งความรู้สึกนุ่มนวลค่อยเป็นค่อยไป” (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2541, น. 17) ดังนั้น นอกจากเกิดภาพดอกไม้หลากสีจำนวนมากแล้ว ยังให้ความรู้สึกนุ่มนวล ไพเราะ สวยงามของเสียงและความหมายที่ผสานกันอย่างลงตัว นับว่ามีคุณค่าทางวรรณศิลป์ เพราะ “การประเมินค่าเชิงวรรณศิลป์ของไทย เป็นลักษณะของการพิจารณาความงามด้านเสียงและความหมายควบคู่กันไป” (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2549, น. 3) วรรณศิลป์ที่สร้างความสวยงามและนุ่มนวลของดอกไม้ในตอนนี้จึง

ช่วยเสริมพระบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงอยู่ท่ามกลางความมั่งคั่งมั่งงามเพื่อประกอบกิจอันดีงาม และสูงส่ง

ในด้านการใช้ภาพพจน์ เป็นกลวิธีที่โดดเด่นที่สุดในมหากาพย์คำฉันท์เพื่อแสดงความน่าตื่นตาตื่นใจจากความอุดมสมบูรณ์แห่งธรรมชาติ โดยประเภทของภาพพจน์ที่โดดเด่นที่สุดคือ ภาพพจน์อุปมา หมายถึง “การเปรียบเทียบระหว่างของสองอย่าง ซึ่งอาจไม่ใช่ของชนิดเดียวกันหรือเรื่องเรื่องเดียวกัน. . . มีคำที่แสดงว่าเหมือนเป็นเครื่องเชื่อม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 566) มีทั้งการใช้อุปมาเดี่ยวและใช้อุปมาพร้อมกับภาพพจน์อื่น เช่น อติพจน์ หมายถึง “การกล่าวเกินจริงอย่างจงใจ ด้วยเจตนาเน้นข้อความที่กล่าวนั้นให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น ให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น อาจเป็นการโอ้อวดเกินจริง แต่มีเค้าความจริง ไม่ใช่เรื่องกู่ขึ้นหลอกลวง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 539) และใช้อุปมาพร้อมกับบุคลาธิษฐาน บุคลาธิษฐาน หมายถึง “กำหนดให้สิ่งซึ่งไม่ใช่มนุษย์. . . มีภาวะเป็นมนุษย์ ทำกิริยาอาการ พุด คัด มีสติปัญญา และอารมณ์ความรู้สึกอย่างมนุษย์ทุกประการ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 287) ตัวอย่างการใช้อุปมาแบบเดี่ยว เช่น พรรณนาความงามของหญิง กวีใช้คำว่า “อย่าง” เชื่อมการเปรียบเทียบความงามของต้นหญ้าว่ามีสีเหมือนอัญมณีชื่อ “มรกต” ความว่า

ฉัตรหญ้าระย้าอย่าง มรกตจรัส

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 76)

มรกต คือ พลอยสีเขียวงาม ตามตำนานอินเดียเชื่อว่าเกิดจากการคายโลหิตของพาสุกินนาคราชขณะที่ถูกพญาครุฑจับกิน มรกตสามารถป้องกันยาพิษและสัตว์มีพิษได้ เชื่อถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ ผู้มีบารมีสูงเท่านั้นจึงสามารถครอบครองได้ (พลุลลวง, 2540, น. 178, 180-181, 200) การใช้ความเปรียบเช่นนี้แสดงจินตภาพให้เห็นความมีคุณค่า ความงาม บริสุทธิ์ และความวิเศษของหญ้าที่ช่วยให้ผู้รับสารรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ในพระบารมีของพระโพธิสัตว์ที่สามารถบันดาลความมั่งคั่งมั่งงามและสมบูรณ์แก่ธรรมชาติได้

ส่วนการใช้อุปมาพร้อมกับอติพจน์ กวีใช้คำว่า “ดุษ” และ “ดั่งหนึ่ง” เชื่อมการเปรียบเทียบความงามของพวงดอกไม้ในป่าว่าเหมือนกับพวงมาลัยที่นางฟ้าร้อยมาแขวนไว้ร่วมกับพวงดอกไม้ของเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เสกมาด้วยฤทธิ์ เพื่อถวายแด่พระเวสสันดร ดังปรากฏในตัวอย่าง ความว่า

บุษบาบางหมู่บานสลอน ดอกดวงอรชร
เป็นพวงเป็นพุ่มฟูไสว
 ดูจดวงสร้อยสนมัลย์ อันนางนงคี่ใน
สวรรณค์มารองห้อยแขวน
 ตั้งหนึ่งไท่เทพเมืองแมน ในดาวดิ่งส์แดน
มหิททิเทพสาปสรรค์
 ถวายไว้แก่ไท่ทรงธรรม เก็บกองอภิวันท์
จำเริญเมตตาแผ่ผล

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 82)

เห็นได้ว่า กวีกล่าวถึงความงามของดอกไม้อย่างเกินความจริงว่าเกิดจากฤทธิ์ของ เทวดา แต่ความเป็นจริงแล้ว ดอกไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การใช้อธิพจน์นี้ช่วยยกย่องเชิดชู พระโพธิสัตว์ว่าทรงมีบุญบารมีมากจึงส่งผลให้บริเวณที่ประทับมีความงามของธรรมชาติ และความเปรียบนี้ยังสื่อถึงบารมีที่สูงส่งของพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นมนุษย์ แต่มีเทวดาผู้อยู่ใน ภูมิสูงกว่ามาแสดงความอ่อนน้อมด้วยการเสกดอกไม้มาถวาย

ส่วนการใช้อุปมาร่วมกับบุคลาธิษฐาน กวีใช้คำว่า “ดูจ” และ “ประหนึ่ง” เพื่อเปรียบเทียบ ว่านกเหมือนกับคน คือ สามารถเจรจาโต้ตอบกับผู้อื่นได้ ดังตัวอย่างตอนพรรณนาว่ามีฝูงนก ร้องอยู่ที่เขาคันธมาทน์ว่า

ฝูงนกดูจรู้ภาษา มนุษย์เดินมา
 ประหนึ่งจะเรียกให้อาศัย

(มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2548, น. 75)

โดยทั่วไปแล้ว นกเป็นสัตว์เดียรฉานที่ไม่สามารถสื่อสารกับคนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือนกป่าที่ไม่ได้รับการฝึกฝนให้ออกเสียงพูด แต่ในที่นี้นกป่าส่งเสียงร้องเสียงดังไปทั่ว แสดง อากาารเหมือนว่าจะเชิญให้ชุกได้แะพักอาศัยระหว่างทางอันแสดงถึงความเป็นมิตรระหว่างคน กับธรรมชาติ ความอัศจรรย์ของนกจึงช่วยส่งเสริมพระบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงเป็นตัวเชื่อม ระหว่างคนกับธรรมชาติเช่นเดียวกับความอัศจรรย์และความสมบูรณ์อื่น ๆ ในป่าใหญ่แห่งนี้

4. บทสรุปและอภิปรายผลการวิจัย

กวีผู้ใกล้ชิดกับราชสำนักในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แสดงฝีมือการประพันธ์ด้วยการแต่งมหาพนคำฉันท์เพื่อโดยเสด็จพระราชนิยามและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การรวบรวมความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืชและสัตว์ พันธุ์พรรณคดีให้เจริญรุ่งเรือง อีกทั้งเผยแผ่คติพุทธราชาและธรรมราชาตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาผ่านวรรณคดีมหาชาติ โดยมุ่งสื่อสารว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีสถานภาพเสมอพระเวสสันดร คือทรงเป็นพระราชชาติที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมและมหาบารมีอันจะนำความผาสุกมาสู่ชาติบ้านเมืองได้ ด้วยว่าทรงสามารถบันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติอันเป็นปัจจัยสำคัญของสังคมเกษตรกรรมที่เป็นวิถีการประกอบอาชีพหลักของคนในประเทศ เจกเช่นที่ปรากฏภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ในมหาพนคำฉันท์ตามลักษณะพื้นที่อันเป็นอุดมคติเชิงนิเวศ

กวีใช้กลวิธีการแปลแต่งมหาพนคำฉันท์จากอรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาพนวรรณนา โดยเน้นการเพิ่มเนื้อหา คือ ชนิดของสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติในเรื่อง ได้แก่ พืช โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ สมุนไพรและว่าน สอดคล้องกับพระราชกรณียกิจสำคัญเกี่ยวกับการฟื้นฟูเวชศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ส่วนการเพิ่มชนิดสัตว์ กวีเน้นไปที่สัตว์น้ำ อาจเพื่อแสดงความอุดมสมบูรณ์ของอาหารและแหล่งน้ำ อีกทั้งเน้นรายละเอียดชนิดของช้างและม้ามงคล เพื่อแสดงพระบารมีตามคติจักรพรรดิราช และกวีได้เพิ่มชนิดของอมมนุษย์ขึ้น อาจเพราะต้องการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่และแสดงพระบารมีที่แผ่ไปถึงสรรพสัตว์ในวิภังคสาธยายอย่างกว้างขวางในภาพรวม กวีให้ความสำคัญต่อการเพิ่มชนิดของพืชมากที่สุด เพื่อแสดงความอุดมสมบูรณ์ของพืชอันสัมพันธ์กับผืนดินและฝน เทียบเคียงได้กับพระบารมีที่จะนำความสมบูรณ์มาสู่พืชผลในไร่นาของราษฎร นอกจากนี้ ยังใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์สรรค์สร้างรูปแบบของวรรณคดีที่ช่วยสื่อสารคติพุทธราชาและธรรมราชาให้ชัดเจนขึ้นด้วยการใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลายและต่างจากวรรณคดีมหาชาติสำนวนก่อน ๆ คือ เพิ่มสัทธานันท์ อีกทั้งใช้เสียง คำ และภาพพจน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ อุปมา ทั้งอุปมาเดี่ยว อุปมาร่วมกับอดีตพจน์ และอุปมาร่วมกับบุคลาธิษฐานอย่างไพเราะและกลมกลืนกันระหว่างเนื้อหา กับรูปแบบ

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ในแง่ของการมุ่งเน้นนำธรรมชาติมาเป็นกลวิธีนำเสนอพระบารมีของพระเวสสันดรอันมีนัยสื่อถึงองค์พระมหากษัตริย์นั้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของอรรถพร ดีที่สุด (2557) ที่ได้ศึกษากลวิธีการใช้ภาพพจน์ในกุมารคำฉันท์ซึ่งเป็นหนึ่งในมหาชาติคำฉันท์เช่นเดียวกับมหาพนคำฉันท์ พบว่า กุมารคำฉันท์ปรากฏภาพพจน์หลายประเภท โดยส่วนใหญ่องค์กวีทรงนำสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติและเห็นธรรมชาติมาใช้แสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครและความยิ่งใหญ่ในบุญบารมีของพระโพธิสัตว์เวสสันดร

สอดคล้องกับที่ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556, น. 220-244) กล่าวว่า คตินิยมเกี่ยวกับมหาบุรุษ (พระมหากษัตริย์และพระพุทธรเจ้า) ในวรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มักเชื่อมโยงถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะที่ช่วยเน้นบารมีของมหาบุรุษให้เด่นชัดขึ้น ลักษณะเช่นนี้ปรากฏซ้ำ ๆ ในวรรณคดีไทยจนกลายเป็นแบบแผนในการนำเสนอวาทกรรมมหาบุรุษกับสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และความผันแปรของธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นการผลิตซ้ำวาทกรรมธรรมชาติกับการจรรโลงอำนาจของผู้ปกครอง

นอกจากนี้ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมุ่งนำเสนอความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นภววิสัยมากกว่าการอธิบายในเชิงจินตนาการ ก่อให้เกิดการรับรู้และสร้างความหมายให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามความเป็นจริงในเชิงวิทยาศาสตร์ คือเป็นความจริงที่สามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจได้ด้วยประสบการณ์เชิงประจักษ์ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 304) เช่นเดียวกับที่มหาพนคำฉันท์บันทึกสิ่งที่ปรากฏในธรรมชาติไว้มากมายและเป็นหมวดหมู่ซึ่งเป็นไปตามพระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ที่มีพระราชประสงค์ในการบันทึกความรู้ต่าง ๆ ไว้อย่างเป็นระบบ

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของสิัญญา จิระเกียรติ ที่ได้ศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน 4 ส่วน ซึ่งแต่งขึ้นราวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า พืชที่กวีกล่าวถึงส่วนใหญ่ คือ ไม้ที่มีขนาดใหญ่ ลำต้นตรง บางชนิดมีแก่น อีกทั้งกล่าวถึงไม้ดอกและพืชที่ใช้เป็นอาหารทั้งผักผลไม้มากมายหลายชนิด รวมถึงสมุนไพรที่ใช้สำหรับรักษาโรคและสร้างสิริมงคล นอกจากนี้ยังพบสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก อีกทั้งสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น ช้างและม้าตระกูลต่าง ๆ (สิัญญา จิระเกียรติ, 2531) ซึ่งในภาพรวมมีลักษณะเช่นเดียวกับมหาพนคำฉันท์ แต่มหาพนคำฉันท์เน้นกล่าวถึงพืชสมุนไพรมากที่สุด แสดงให้เห็นว่ากวีต้องเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ด้วย

เมื่อกล่าวเฉพาะเจาะจงถึงการบันทึกรายชื่อพืชสมุนไพรตามพระราชกรณียกิจนั้น กล่าวได้ว่าการสรรสร้างมหาพนคำฉันท์เป็นไปในทิศทางเดียวกับวรรณคดีมหาชาติสำนวนอื่นๆ ที่ร่วมสมัยกัน คือ มีการเพิ่มรายชื่อสมุนไพรลงในวรรณคดีอย่างหลากหลาย ดังผลการศึกษาของพระสมบุรณ์ สุพรรณวัฒน์กุล (2540) ที่ได้ศึกษาเชิงเปรียบเทียบรายชื่อพืชในมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่าง ๆ และการใช้เป็นพืชสมุนไพรในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรมหาวิหาร พบว่า รายชื่อพืชในมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลีมีทั้งหมด 260 ชนิด และใช้เป็นสมุนไพรดังปรากฏในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรมหาวิหารมากถึง 80 ชนิดรวม 1,663 ตำรับ ทั้งนี้ กวีได้เพิ่มเติมรายชื่อพืชลงในวรรณคดีมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่าง ๆ เพื่อเป็นความรู้ด้านสมุนไพรด้วย เช่นเดียวกับผลการศึกษาของสุนิรัตน์ วงศ์พานิช (2552) ที่ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์คำเรียกชื่อธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์จุลพนและมหาพน

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และผลงานของพระเทพโมลี (กลั่น) พบว่า กวีมีความรู้ด้านธรรมชาติวิทยาเป็นอย่างดี เมื่อกล่าวถึงบริเวณพื้นที่ใดที่เหมาะสมต่อการขยายพันธุ์ของพืชสมุนไพร ก็เน้นปรากฏคำเรียกชื่อธรรมชาติเป็นพืชสมุนไพรตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามหาพนคำฉันท์มุ่งเน้นนำเสนอธรรมชาติอย่างหลากหลายเช่นเดียวกับวรรณคดีมหาชาติสำนวนอื่น แต่ก็มีลักษณะเฉพาะตรงที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในเชิงการเมือง การปกครองอย่างโดดเด่น ด้วยว่ามุ่งเน้นนำเสนอธรรมชาติอันสัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการสร้างความมั่นคงทางการเมืองและความสงบสุขในชาติให้เหมือนเมื่อครั้ง “บ้านเมืองยังดี” ประกอบกับความเป็นวรรณคดีของชนชั้นปกครอง สืบเกิดจากรูปแบบที่เป็น “คำฉันท์” ซึ่งนิยมในหมู่ชนชั้นสูง และด้วยว่าผู้แต่งสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้านายและราชสำนัก จึงยิ่งชี้ชวนให้เห็นความเป็นวรรณคดีการเมืองของมหาพนคำฉันท์ โดยมีจุดเด่นที่การนำธรรมชาติเข้ามาเป็นกลวิธีนำเสนอความหมายทางการเมืองและกลมกลืนกับการสร้างสุนทรียภาพทางอักษรศาสตร์อย่างประณีต

ในมิติการเมืองการปกครอง ผู้วิจัยคิดเห็นว่ามหาพนคำฉันท์ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติในการจรรโลงอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ด้วยพยานภาพการสื่อสารของวรรณคดี เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้เสถียรภาพทางการเมืองสร้างประโยชน์สุขและความมั่นคงแก่ชาติ บ้านเมืองอย่างเต็มพระกำลัง ดังเห็นได้จากพระวิริยอุตสาหะ พระปรีชาญาณ และพระราชหฤทัยตั้งมั่นของพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานปีการส่งผลให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ และเชื่อว่าประชาชนย่อมยกย่องพระองค์เสมอ พระโพธิสัตว์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐโดยคุณูปภาพ ส่วนมิติทางศาสนานั้น มหาพนคำฉันท์ได้ทำหน้าที่ของวรรณคดีพุทธศาสนา คือ เผยแผ่พระพุทธธรรมเกี่ยวกับการบำเพ็ญทศบารมีเพื่อกลม่อเกล่าจิตใจและเป็นหลักปฏิบัติตนแก่คนในสังคม สามารถก่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมตามพระราชประสงค์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพุทธราชาและธรรมราชาที่เคารพรักและเทิดทูนยิ่งของปวงชน

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2552). *บูรพาจารย์และผู้มีคุณูปการต่อการแพทย์แผนไทย ฉบับปรับปรุง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. ประเทศไทย.
- กรมศิลปากร. (2539). *กุมารคำฉันท์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2554). *ราชสกุลวงศ์* (พิมพ์ครั้งที่ 14). สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (ม.ป.ป.). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน/เล่มที่ 17/เรื่องที่ 1 ช้างเผือก*. <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=17&chap=1&page=t17-1-infodetail01.html>.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2547). *วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล* (พิมพ์ครั้งที่ 2). คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน จิตรจันทน์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดวงมน จิตรจันทน์. (2541). *สุนทรียภาพในภาษาไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). ศยาม.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2459). *คำนำ. ตำราพระโอสอครั้งรัชกาลที่ 2*. (น. ก-ช). โสภณพิพิธธนาการ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2509). *คำนำ. มัทรีคำฉันท์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ไม่มีเลขหน้า. พระจันทร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2540). *อธิบายเรื่องหนังสือ มหาชาติ. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 2). (น. 497-498). กรมศิลปากร.
- เดือน พรหมเมศ. (2548). *มหาพนคำฉันท์. ใน ชวน เพชรแก้ว* (บก.). *วรรณกรรมทักษิณวรรณกรรมคัตสร เล่มที่ 13* (น. 60-92). มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- ชนิด อยู่โพธิ์. (2508). *ตำนานเทศน์มหาชาติ. ประยูรวงศ์. ธรรมราชาที่ 1* (พญาสิทธิ์), พระมหา. (2543). *ไตรภูมิพระร่วง* (พิมพ์ครั้งที่ 8). จักรานุกูลการพิมพ์.
- ธัญญา สังขพันธ์. (2556). *วรรณคดีสี่เขี้ยว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. นาค.
- ปรีดี พิศภูมิวิถิ. (2559). *เส้นทางวรรณกรรมไทยในฝรั่งเศส. ใน รัตนพล ชื่นคำ* (บก.). *สหวิทยาการวิศาลศิลป์* (น. 141-152). ภาควิชาวรรณคดีและคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พลุลวง (นามแฝง). (2540). *คติสยาม. เมืองโบราณ*.

- พิพาดา ยังเจริญ, และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2529). *การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325-2394). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มณฑา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิง, และอุบล, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2539). *กุมารคำฉันท์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรมศิลปากร.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2554). พระราชา. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 33(2), 11-26.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2530). *พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. (2548). มหาพนคำฉันท์. *วรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสรร เล่มที่ 13*. (น. 60-92). มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ราชบัณฑิตยสถาน.
- วารภรณ์ บำรุงกุล. (2537). *ร้อยกรอง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ดันอ้อ.
- สมบัติ จันทร์วงศ์. (2540). มหาชาติคำหลวง: ความหมายทางการเมือง. *บทพิจารณาว่าด้วย วรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์*. คบไฟ.
- สมบุรณ์ สุพรรณวัฒน์กุลม, พระ. (2540). *การศึกษาเชิงเปรียบเทียบข้อพิขในมหาเวสสันดรชาดก ส่วนต่าง ๆ และการใช้เป็นพีชสมุนไพรรในศิลาจารึก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วมหาวิหาร* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมหมาย เปรมจิตต์. (2544). *มหาเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม*. มิ่งเมือง. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). *มหาพนคำฉันท์*. (สมุดข่อย อักษรไทย ภาษาไทย เลขทะเบียน 17063 ได้ต้นฉบับจากนายไกรศรี นิมมานเหมินท์ สํารวจโดยนายสนั่น ธรรมธิ เมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2534)
- สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). *มหาพนคำฉันท์*. (สมุดข่อย อักษรไทย ภาษาไทย เลขทะเบียน 17167 ได้ต้นฉบับจากนายไกรศรี นิมมานเหมินท์ สํารวจโดยนายสนั่น ธรรมธิ เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2534)
- สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). *มัทรีคำฉันท์*. (สมุดข่อย อักษรไทย ภาษาไทย เลขทะเบียน 17061 ได้ต้นฉบับจากนายไกรศรี นิมมานเหมินท์ สํารวจโดยนายสนั่น ธรรมธิ เมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2534)

- สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). *สักกบรรพคำฉันท์*. (สมุดข่อย อักษรไทย ภาษาไทย เลขทะเบียน 17002 ได้ต้นฉบับจากนายไกรศรี นิมมานเหมินท์ สํารวจโดยนายสนั่น ธรรมธิ เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2534)
- สิญจนา จิระเกียรติ. (2531). *การศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). *เจมจันท์กังสดาล ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2548). *มหาราชคำฉันท์*. ใน ชวน เพชรแก้ว (บก.). *วรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสรร เล่มที่ 13*. (น. 94-145). มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- สุนีรัตน์ วงศ์พานิช. (2552). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำเรียกชื่อธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์มหาพน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เสยย์ เกิดเจริญ. (2543). *วรรณกรรมมหาพนคำฉันท์ 'เพชรน้ำหนึ่งของวัดเกาะ'*. ใน บุญมี พิบูลย์สมบัติ (บก.). *วัดเกาะ จังหวัดเพชรบุรี* (น. 129-142). เพชรภูมิการพิมพ์.
- อรรถพร ดีที่สุด. (2557). *กลวิธีการใช้ภาพพจน์ในกุมารคำฉันท์*. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 11(2), 117-132.